

Schuilkerk de Papegaai

Archeologische opgraving Kalverstraat (2004)

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 16, 2008

Jerzy Gawronski, Ranjith Jayasena, Jørgen Veerkamp

Inhoud

Basisgegevens	4
1 Inleiding	5
2 Achtergronden en vraagstellingen	6
2.1 Achtergronden	6
2.2 Vraagstellingen en methodiek	6
3 Resultaten	7
3.1 Sporen en structuren	7
3.2 Vondsten	13
4 Conclusie	14
5 Literatuur	15
Bijlage 1 Sporen	16
Bijlage 2 Vondsten	18
AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten)	19

Basisgegevens

Plangebied	RK kerk 'De Papegai'		
Adres	Kalverstraat 58		
Kadaster	ASD04 F 06437 G0000		
RD-coördinaten	NO	X = 121.266	Y= 487.157
	NW	X = 121.204	Y= 487.139
	ZO	X= 121.266	Y= 487.152
	ZW	X= 121.204	Y= 487.126
TOPO-code BMA	KA8		
OM-nummer	5862		
Bevoegd gezag	Gemeente Amsterdam		
	Stadsdeel Centrum		
Uitvoerder	Gemeente Amsterdam		
	Bureau Monumenten & Archeologie		
Beheer en plaats documentatie	Gemeente Amsterdam		
	Bureau Monumenten & Archeologie		

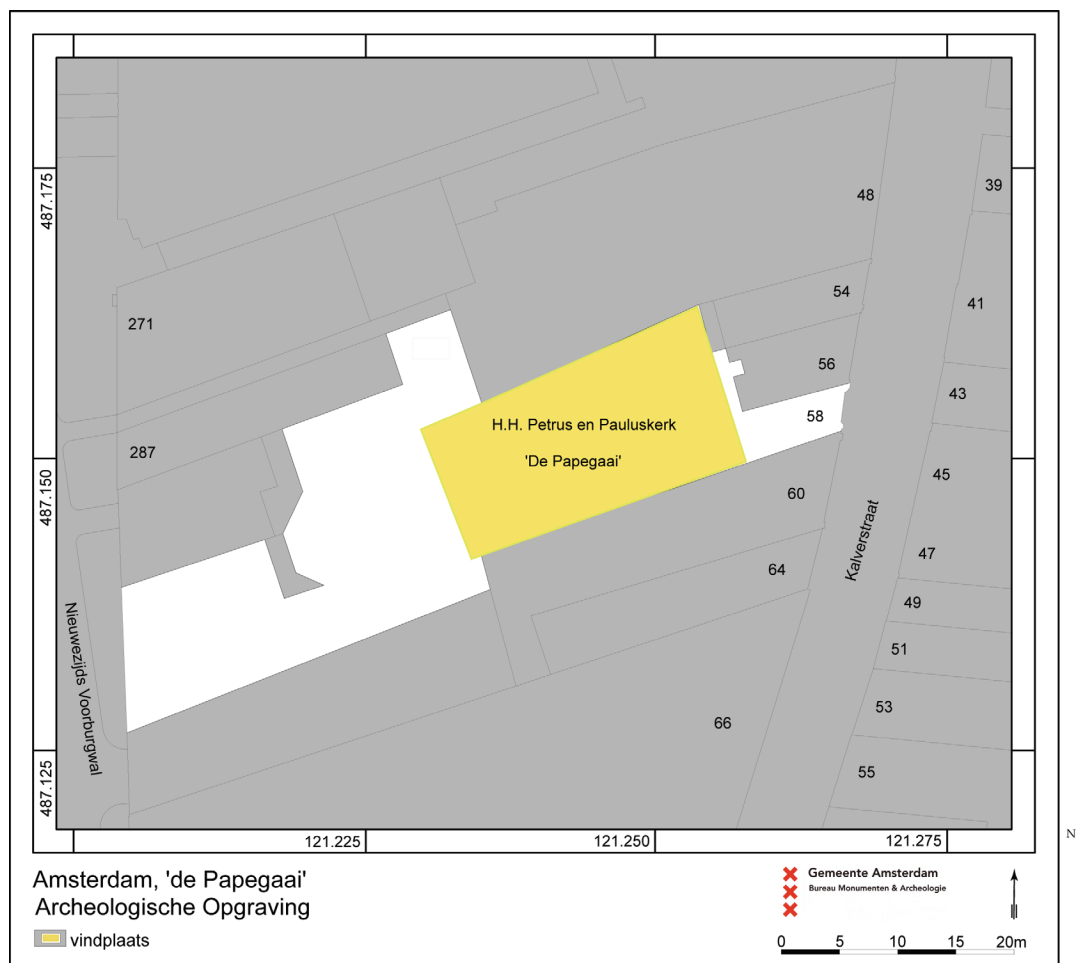

1 De ligging van de vindplaats Kalverstraat 58 in het stadsdeel Centrum

1 Inleiding

Op 15 en 16 januari 2004 heeft de afdeling Archeologie van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) binnen het kader van een noodonderzoek een archeologische opgraving uitgevoerd in de RK kerk de 'Papegaai', Kalverstraat 58. Het kerkperceel was gelegen aan de westzijde van de Kalverstraat en liep door tot aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Binnen in de kerkruimte werd funderingsherstel uitgevoerd, waarbij de vroeg 20ste-eeuwse betonnen vloer werd verwijderd.

Aanleiding voor het noodonderzoek was de onverwachte ontdekking van muurresten onder de vloer, die mogelijk verband hielden met eerdere bouwfasen van de kerk. Na melding van de vondst is een archeologische opgraving ingelast om bouwsporen en mogelijke andere archeologische overblijfselen binnen de bestaande bouwput te documenteren. Aangezien in het bouwplan geen verdere bodemverstorende graafwerkzaamheden waren opgenomen, heeft het onderzoek zich beperkt tot de sporen die aan het oppervlak direct in de kruipruimte onder de vloer zichtbaar waren en zijn geen diepere sonderings sleuven of vlakken aangelegd.

2 De vindplaats in de topografische situatie van 2004

2 Achtergronden en vraagstellingen

2.1 Achtergronden

Met het advies een kwartiertje voor God te nemen worden passanten in de Kalverstraat aangespoord de drukte te ontvluchten en rust te zoeken in de H.H Petrus en Pauluskerk op nummer 58. Hoewel het huidige kerkgebouw uit het begin van de 20ste eeuw dateert, kent deze locatie een langere religieuze traditie die teruggaat tot de 17de eeuw. Er werden in die tijd verschillende schuilkerken gebouwd als reactie op de Alteratie van 1578, hetgeen het einde betekende voor de vrije beleving van het katholieke geloof in de stad. Deze schuilkerken werden vaak bij particulieren thuis ingericht. Dit was ook het geval bij een schuilkerk die in de volksmond bekend zou worden als de 'Papegaai'. Deze ontstond in 1672 in het pand van de familie Bout aan de Kalverstraat. De ruimte bleek al snel te klein en in 1710 werd achter het huis een nieuw kerkgebouw opgetrokken. In 1765 meldde geschiedschrijver Wagenaar hierover het volgende:

De Kerk, genaamd de Papegaai, in de Kalverstraat, tusschen de jonge Roelen- en S. Lucien-steegen, schynt omtrent den jaare 1672, gestigt te zyn: immers, het oudste voorhanden zynde Doopboek begint met het gemelde jaar. Doch voor dien tyd, is, volgens sommigen, deeze zelfde Statie, door eenen Jezuit, bediend geweest. De Kerk is, voor omtrent veertig jaaren, in de tegenwoordige gedaante, herbouwd. De wooning des Pastoors is, nog onlangs, merkelyk, verbeterd. Hy betaalt er huur van aan 't oude Katholyke Armen-Comptoir, aan welk het gebouw, in eigendom toebehoort. In de Kerke, een fraai, hoog gebouw, zyn twee galeryen; de onderste rust op vier ronde kolommen. 't Altaar is zeer wel geschikt. Op het zelve, staat een zwaar vergulde, en konstig gedreeven Tabernakel. Men heeft in deeze Kerke, verscheiden fraaije schilderyen; ook eenigen van de Wit, en daar onder eene, de Krooning der Lieve Vrouwe verbeeldene.¹

In 1848 werd een geheel nieuwe kerk gebouwd naar ontwerp van G. Moele. In de daarop volgende eeuw onderging het gebouw nog enkele veranderingen. In 1899 werd het woonhuis, waar de kerk ontstaan was, gesloopt en werd de kerk aanzienlijk uitgebreid richting Kalverstraat. In 1909 volgde de laatste verbouwing tot de renovatie in 2004.

2.2 Vraagstellingen en methodiek

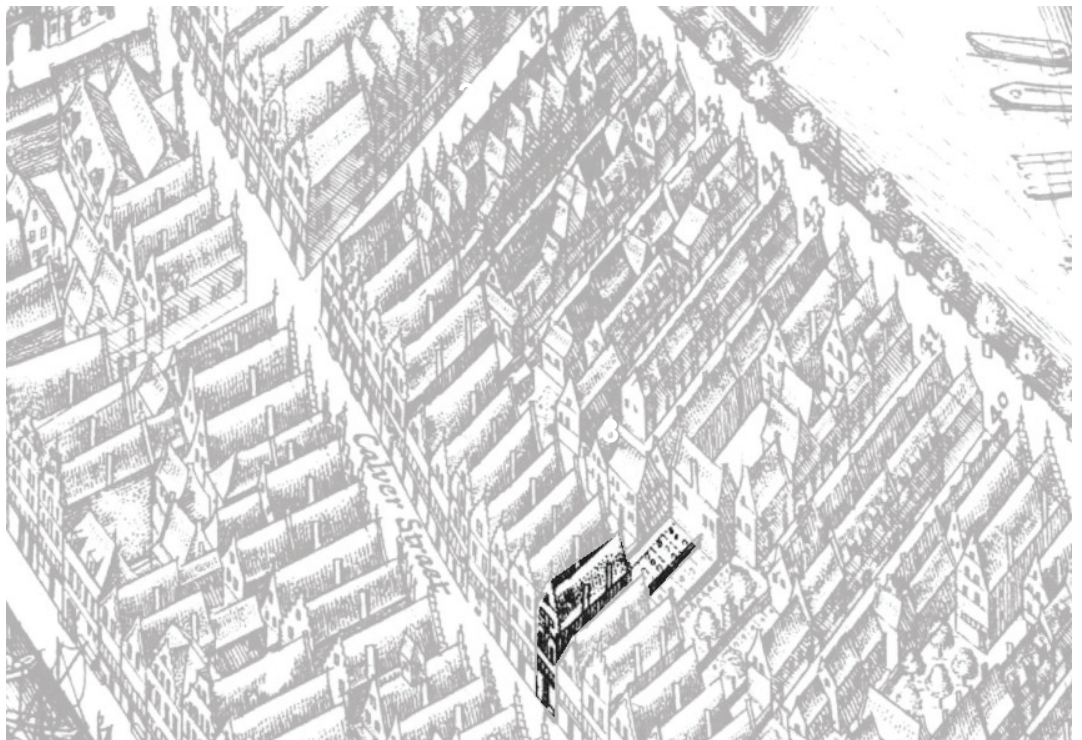
Vanwege het geplande funderingsherstel en de aanleg van een nieuwe vloer was behoud van de muurresten *in situ* niet mogelijk. Er is daarom een archeologisch noodonderzoek uitgevoerd om de archeologische sporen te documenteren die bij de verwijdering van de vloer in zicht waren gekomen. De archeologische gegevens dienden om nader inzicht te verkrijgen in de bouwfaserings van de kerk en eventuele eerder bebouwing ter plekke. Aangezien het noodonderzoek in het civieltechnisch werk moest worden ingepast betrof het een opgraving met beperkingen. In het bouwplan was geen ontgraving voorzien van de ruimte onder de vloer. Het onderzoek heeft zich beperkt tot de zichtbare muurresten en er is geen vlak aangelegd dieper dan het reeds ontgraven bouwniveau. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 2.0. Het vlak is gedocumenteerd middels digitale fotografie en tekeningen op schaal 1:20.

¹ Wagenaar 1765, 213.

3 Resultaten

3.1 Sporen en structuren

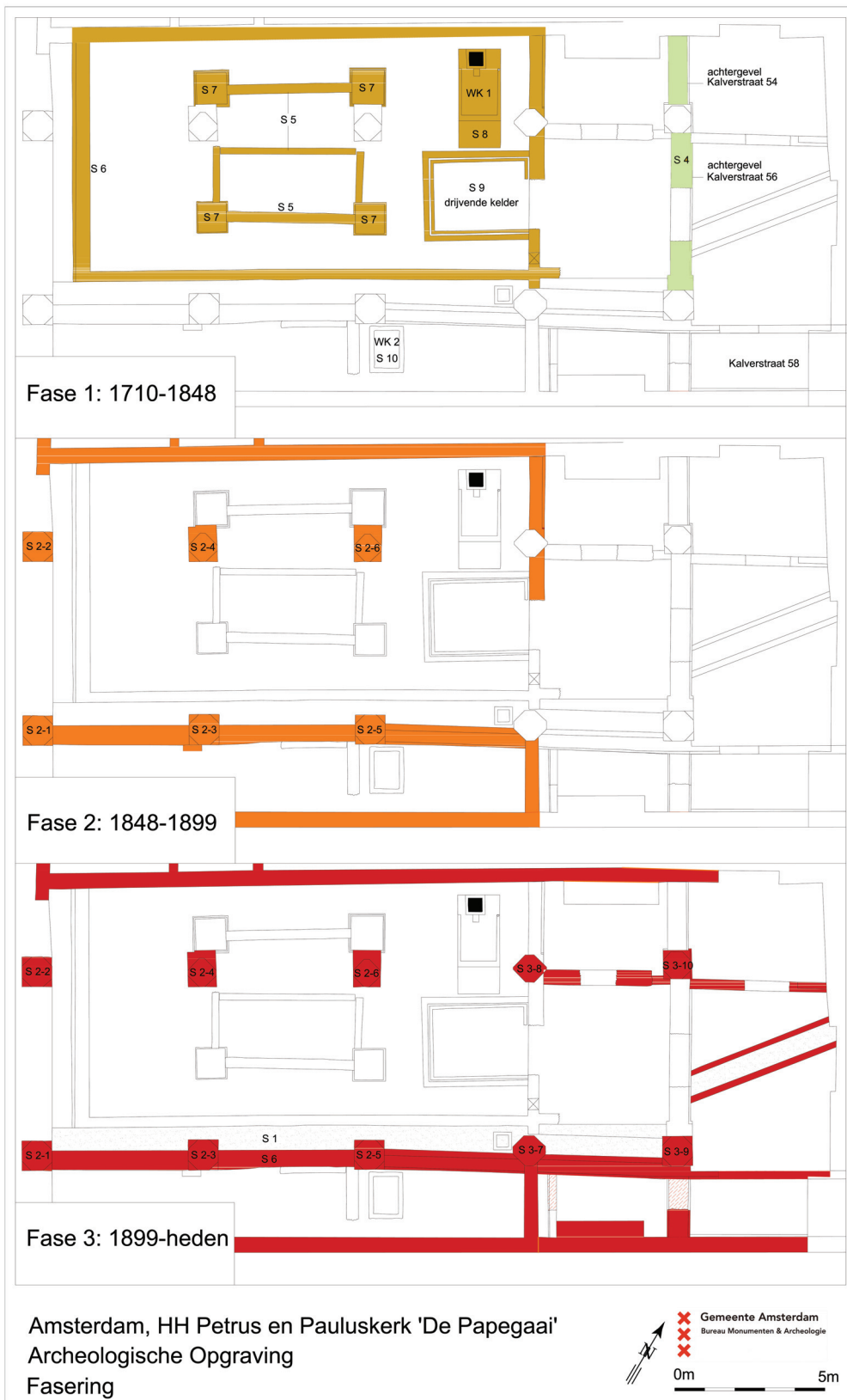
Het onderzoek heeft een vlak met in totaal tien sporen opgeleverd. Van het woonhuis waar in 1672 de schuilkerk werd ingericht is mogelijk de achtergevel getraceerd. Van het eigenlijke kerkgebouw dat vanaf 1710 achter de panden Kalverstraat 54 en 56 verscheen konden drie opeenvolgende fasen in kaart worden gebracht.

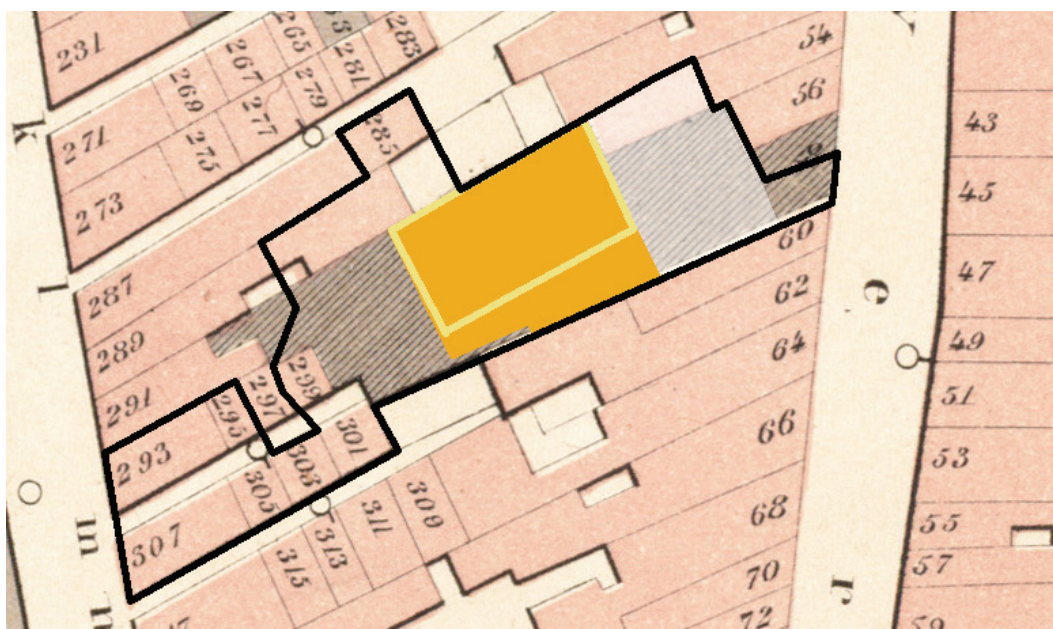
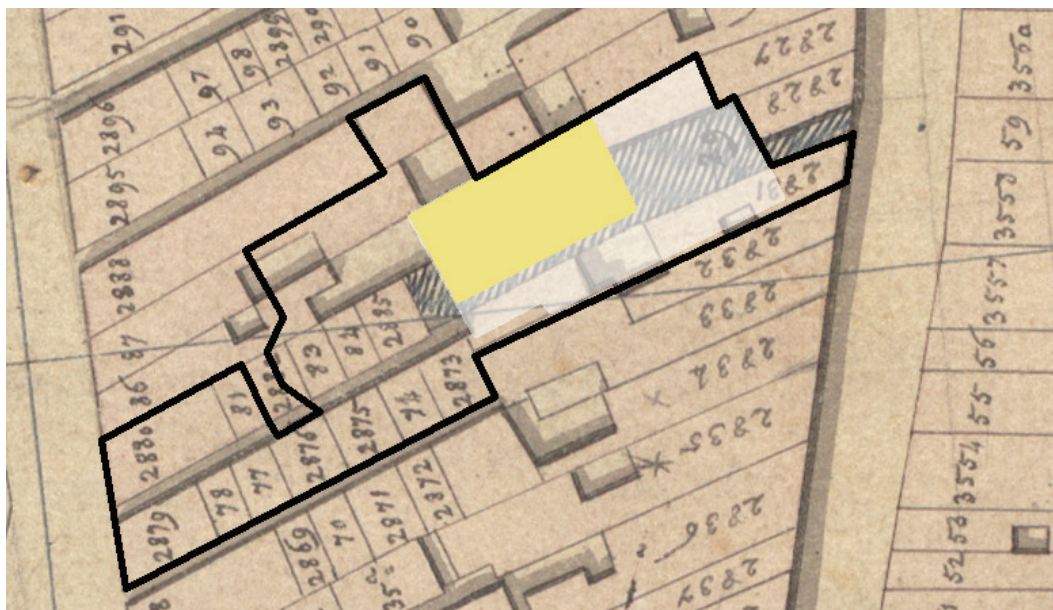
3 Het perceel aan de Kalverstraat (situatie 1625, kaart) waar in 1672 de schuilkerk 'De Papegaai' werd gevestigd. Vanaf 1710 werd een nieuwe kerk achter dit perceel gebouwd. In de daarop volgende eeuwen breidde de kerk zich uit over dit en enkele naburige percelen

Fase 1: de kerk met galerijen uit 1710

De oostzijde van de bouwput werd begrensd door een noord – zuid georiënteerde bakstenen muur (S 4) (afb. 4, fase 1). Mogelijk was dit de achtergevel van het oorspronkelijke woonhuis aan de Kalverstraat waar in 1672 een schuilkerk werd ingericht. Het metselwerk was samengesteld van oranje baksteen (23 x 11 x 4,5 cm). Verdere bouwsporen die met de bebouwing op of het gebruik van het achtererf van het woonhuis konden samenhangen ontbraken vanwege de bouwactiviteiten in de daaropvolgende eeuwen.

4 De belangrijkste sporen van de drie bouwfases

Van de bouwphase 1710-1848 werd de fundering getraceerd, die bestond uit een rechthoekige structuur (S 5) van 5,5 x 6 m van gemetselde muren (circa 0.95 m NAP), waarvan enkelen met spaarbogen. De structuur lag in een vlak van ca. 130 m² dat door muur S 6 werd omgeven. Op de hoekpunten van de structuur stonden gemetselde poeren van 1 x 1 m, opgetrokken in een donkerpaarse hardgebakken baksteen (S 7).² Deze vier poeren kunnen worden geïnterpreteerd als de vier basementen van de zuilen die de onderste galerij ondersteunden, zoals beschreven door Wagenaar in 1765. De archeologische gegevens leveren een concreet bewijs voor de afmetingen van het kerkgebouw, waarover Wagenaar juist geen melding maakte, aangezien zijn verslag zich richtte op het uiterlijk en de aankleding ervan.

6 Fundering van het kerkgebouw uit de eerste fase van 1710, gezien richting noordwesten, bestaande uit het muurwerk met spaarbogen (S 5) en de vier basementen (S 7). De pilaren van de huidige kerk staan op basementen (S2-4 en S 2-6) die stammen uit de tweede fase na 1848

Een ander bouwelement dat tot deze fase van de kerk kan worden gerekend is de drijvende kelder (S 9) die onder de kerkvloer lag. Een drijvende kelder is een los van de bouwmuren staande bakstenen bak die op het grondwater dreef en mee bewoog met het grondwaterpeil, dat in Amsterdam sterk kon fluctueren. Drijvende kelders komen nu niet meer voor, maar in de 18de en 19de eeuw werden deze constructies in Amsterdamse huizen op grote schaal toegepast. Nadat in 1871 het IJ met de Oranjesluizen was afgesloten en hiermee het grondwaterpeil werd gestabiliseerd, hadden drijvende kelders geen nut meer en werden ze bijna allemaal verankerd en vastgezet. Door deze ingrepen is het nu niet meer direct te herkennen of een kelder oorspronkelijk een losse drijvende bak was.³ Het exemplaar in de Papegaai bestond uit een rechthoekige gemetselde bak van oranje baksteen, langs de bovenrand bekleed met witte wandtegels, waarbinnen een tweede bak was aangebracht van paarsbruine klinkers. De bovenrand van deze bak was afgewerkt met oranje geglaazuurde plavuizen. Het is aannemelijk dat

² Baksteenformaat 22,5 x 9,5 / 10 x 3,7 / 4 cm.

³ De Roon 2005, 69 – 79.

ook deze drijvende kelder in 1710 is aangelegd om als bergruimte onder de vloer van de kerk te dienen. Voor de bouw van kerk was dit immers een open achtererf.

7 Sporen uit de eerste fase (1710-1848), gezien richting noorden. Op de achtergrond de overkluisde waterkelder S 8 (1) en op de voorgrond de drijvende kelder S 9. De binnenste bak van de constructie is grotendeels gesloopt, waardoor tegen de achterwand de bekleding van de buitenste bak zichtbaar is geworden (2). Op de voorgrond zijn de plavuizen op de rand van de binnenste bak nog in situ aanwezig (3). Gedurende de renovatie waren de basementen van de huidige kerk ingepakt (4)

Ook de waterkelder (S 8) direct ten noorden van de drijvende kelder (S 9) behoorde waarschijnlijk tot de eerste kerkfase. Deze gemetselde bak van 1,40 x 3,20 m was aan de bovenkant afgesloten met een halfrond gemetselde koepel die voorzien was van een vierkante kokervormige opening aan het noordelijk uiteinde. Ter hoogte van de koker zaten de resten van twee loden pijpen van verschillende diameter. Via de smalste buis werd het water opgepompt. De bredere buis (ø 8 cm) diende voor de aanvoer en vervolgde zich door het basement van pilaar S 3-8 verticaal naar boven. Dit suggereert dat de waterkelder eind 19de eeuw nog in gebruik was bij de bouw van pilaar S 3-8. Van een tweede waterkelder van 1,16 x 1,55 m (S 10) aan de zuidzijde van de huidige kerkruimte, resteerden de bodem en een klein deel van de opstaande rand. De waterkelders kunnen natuurlijk al op het achtererf van het woonhuis aan de Kalverstraat zijn aangelegd voor de bouw van de kerk in 1710. In dat geval zijn ze integraal opgenomen in het bouwplan van het nieuwe gebouw. Aan de andere kant kan de aanwezigheid van een inpandige waterkelder ook verklaard worden door het gebrek aan ruimte op de achtererven vanwege de dichte bebouwing. De enige oplossing voor de

opvang van regenwater was door de cisterne onder de vloer van de nieuwbouw aan te leggen en de regenpijp vanaf de dakgoot erop aan te sluiten.

Fase 2: kerk van G. Moele (1848-1899)

In 1848 is de 18de-eeuwse kerk vervangen door een geheel nieuw gebouw met drie traveeën. De noordmuur⁴ werd opgetrokken op die van de voorganger. Op een oppervlak van ca. 200 m² resteerden zes basementen (S 2-1 t/m S 2-6) uit deze fase (afb. 4, fase 2). Twee van deze basementen, S 2-4 en S 2-6, waren gedeeltelijk gemetseld op de versnijding van twee poeren (S 7) die behoorden aan de kerk uit fase 1 (afb. 8). Waarschijnlijk is de eerste kerk voorafgaande aan de bouw van de kerk van architect Moele tot vlak onder het maaiveld gesloopt. Vanwege de al bestaande toegang tot het terrein aan de Kalverstraat kwam het koor van deze kerk, in tegenstelling tot wat gangbaar was, niet in het oosten maar in het westen te liggen. Aan de zuidzijde werd een kleinschalige uitbreiding gerealiseerd door de smalle steeg tussen Kalverstraat 58 en 60 bij de nieuwbouw te betrekken. Tijdens deze kerkfase is een overkluisd riool (S 1) gemetseld tegen de binnenzijde van de basementen S 2-1, S 2-3 en S2-5 (afb. 9). Het riool, dat over een lengte van 20 m in het zicht is gebracht, mondde waarschijnlijk uit in de gracht van de Nieuwezijds Voorburgwal. Op de zes in orangerode baksteen uitgevoerde basementen uit deze fase rustten de nu nog bestaande houten pilaren van fase 3 met een gipsmantel.⁵

8 Het basement links (S 2-6) dateert uit de tweede fase van de kerk (1848). Het metselwerk is gedeeltelijk gezet op een vertanding van een basement (S 7) uit de eerste fase (1710). Rechtsachter een aanzet van de verbindingsmuur tussen de basementen van de kerk uit 1710 (S 5)

⁴ Baksteenformaat 21,5/23 x 10,5/11 x 4/4,5 cm

⁵ Baksteenformaat 22,5 x 10,5 x 4,5 cm.

Fase 3: uitbreiding naar de Kalverstraat (1899)

In de derde fase, de verbouwing van 1899, is de kerk in de richting van de Kalverstraat uitgebreid. Hierbij is het schip van de kerk met twee traveeën verlengd. Daarvoor moest het aantal pilaren met vier stuks worden uitgebreid (S 3). De pilaren werden op vierkante in orangerode baksteen opgetrokken basementen van 1 x 1 m geplaatst.⁶ Inmiddels was de ondergrond dusdanig volgebouwd dat basement S 3-7 op het gemetselde riool moest worden gezet en de tegenhanger hiervan (S 3-8) op een al bestaande muur (afb. 9).

9 Fasering riool tussen tweede en derde fase. Links: het gewelf van het 18de-eeuwse riool (S1) is om het reeds aanwezige basement van pilaar S2-5 uit de tweede fase (1848) aangelegd. Rechts: de (tijdelijk ingepakte) pilaar S3-7 uit de derde fase (1899) is op het dan reeds aanwezige riool geplaatst

3.2 Vondsten

Bij het archeologisch onderzoek lag de nadruk op het documenteren van reeds vrijgelegd muurwerk. Het verzamelen van vondstmateriaal bleef beperkt tot enkele bouwfragmenten uit fase 2 en 4. Het enige artefact betrof een losse vondst van één duit uit 1690 uit het 19de-eeuwse riool.

⁶ Baksteenformaat 22,5 x 10,5 x 4,5 cm.

4 Conclusie

Funderingsherstel was de aanleiding tot een beperkt archeologisch onderzoek in het gebouw van de RK Petrus en Pauluskerk, beter bekend als de 'Papegaai'. Het onderzoek resulteerde in de documentatie van drie bouwfases van dit kerkgebouw. Dit geeft in samenhang met de beschikbare historische bronnen en historisch kaartmateriaal het volgende beeld van de bouwgeschiedenis en de inrichting van de 'Papegaai':

Fase 1: 1710 - 1848

Van het oorspronkelijke pand waarin in 1672 de schuilkerk is gebouwd resteerde waarschijnlijk alleen de achtergevel (S 4). In 1710 werd in de achtertuin van dit huis een geheel nieuw kerkje gebouwd (S 6). Van de binnenindeling, zoals in 1765 door Wagenaar beschreven, resteerde de fundering van de vloer en de galerij. De vloerfundering bestond uit een vierkante structuur van 5,5 x 6 m van gemetselde boogconstructies (S 5). Op de vier hoeken stond een stenen poer (S 7) waarop de ronde kolommen van de galerij hadden gerust. Onder de vloer werd tegen de nieuwe oostgevel een drijvende kelder (S 9) gebouwd met vlak ernaast een waterkelder (S 8), die een watertoevoer had via een loden pijp vanaf de dakgoot.

Fase 2: 1848 - 1899

Het kleine kerkje op het binnenterrein achter het huis aan de Kalverstraat is in 1848 tot op het vloerniveau gesloopt en vervangen door een groter gebouw, bestaande uit een middenschip met aan weerszijden drie kolommen (S 2). Het stramien van het oude gebouw werd daarbij verlaten. De binnenplaats langs de vorige kerk werd in deze uitbreidingsfase opgenomen in de nieuwe plattegrond. Aan de zuidzijde van het schip werd een riool (S 1) langs de poeren gemetseld.

Fase 3: 1899 - 2004

In deze laatste fase werd het middenschip verlengd door er nog vier pilaren aan toe te voegen. De ondersteunende poeren (S 3) aan de zuidzijde van het schip bouwde men daarbij op het inmiddels bestaande riool (S 1). Het woonhuis aan de Kalverstraat moest plaats maken voor kantoorruimte van de kerk en een gang naar de kerkzaal. In 1909 en 1931 hebben nog enkele uitbreidingen plaatsgevonden aan de westkant van de kerk, ter hoogte van en achter het koor, waar nu geen bouwwerkzaamheden hebben plaatsgevonden.

Bij de verschillende fasen was sprake van een bouwaanpak waarbij optimaal gebruik gemaakt werd van de beperkte bouwruimte. Met name in de eerste fase is dit goed af te leiden uit het feit dat er faciliteiten waren opgenomen in de bouwstructuur die normaliter in het interieur van een kerk niet voorkomen, zoals de drijvende kelder of de waterkelder. De drijvende kelder bood de nodige bergruimte die gezien het bescheiden oppervlak van het achterterrein gewoonweg niet voorhanden was. De waterkelder kan een reeds bestaande structuur zijn geweest op de binnenplaats die binnen de nieuwbouw kwam te liggen, maar evengoed een planmatige nieuwe faciliteit aangezien de nieuwe kerk alle beschikbare ruimte achter het huis innam om regenwater op te vangen. Het archeologisch noodonderzoek heeft daarmee nieuwe concrete gegevens geleverd voor de structuur en realisatie van de 17de-eeuwse schuilkerk 'de Papegaai'.

5 Literatuur

Roon, D. de, 'Metselen in verband met natte voeten. Gemetselde drijvende kelders in Amsterdam', in J. Gawronski, F. Schmidt en M.-Th. Van Thoor (red), *Monumenten & Archeologie 4*, Amsterdam 2005, 69-79

Wagenaar, J., *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterye, gilden en regeringe, Deel 2*. Amsterdam 1765, 213

Bijlage 1 Sporen

spoor	NAP	NAP onder	beschrijving	interpretatie	spoor	vondst nr	datering
1			1,40 m breed gewelf van baksteen (paarsbruin 23 x 11 x 4,5 cm), langs basementen van pilaren 1, 3, 5 (S 2) en onder pilaar 7 (S 3). Gewelf gemetseld tegen S 6	gemetseld riool, tijdens fase 1848		KA8-1	1850-1890
2	0.97 +	0.26 +	6 gemetselde vierkante basementen (afm circa 100 x 100 cm) van baksteen (oranje/rood 22,5 x 10,5 x 4,5 cm). Fundering voor 6 houtenpilaren (nrs. 1, 3, 5, 2, 4, 6) met gipsen mantel	pilaren fase 1848	1, 3	KA8-4	1825-1850
3			4 pilaren (nrs 7, 8, 9, 10) van hout met gipsen mantel in lijn met pilaren S 2, geen eigen basement, gezet op ouder muurwerk	pilaren fase 1899	2		1890-1900
4			metselwerk (oranje baksteen 23 x 11 x 4,5 cm) t h v pilaren 10 en 9, verbouwd door metselwerk uit fase 3	mogelijke achtergevel Kalverstraat 56 en 58			1600-1700
5	0.97 +	0.86 +	muurwerk (steens en anderhalfsteens) met spaarbogen tussen vier basementen (S 7) van rood/bruine baksteen (22,5 x 11 x 4 cm)	fundering fase 1710	6, 7	KA8-2	1700-1725
6			muurwerk van oranje/rode baksteen 23 x 11,5 x 4,5 cm	zuid- en westmuur 1710	5, 7		1700-1725
7	0.96 +		vierkante poeren van harde donkerpaarse klinker (22,5 x 9,5/10 x 3,7/4) met tras gemetseld, onderling verbonden met smalle muurtjes en spaarbogen (S 5)	pilaarbasementen 1710	5, 6		1700-1725
8			gemetselde bak van 320 x 140 cm, afgesloten met een tongewelf, een vierkane opening in het noorden.	waterkelder 2			1700-1850

9	0.57 +	rechthoekig metselwerk van oranje baksteen, bekleed met wijjes, waarbinnen, met smalle tussenruimte, een bak is gemetseld met paarsbruine klinkers (18,4 x 4 x 8,5 cm)	drijvende kelder	1700-1850
10		gemetseld grondvlak van 116 x 155 cm met een lage opstaande rand	waterkelder 3, Kalversstraat 58	1700-1850

Bijlage 2 Vondsten

topo	vondst nr	object nr	spoor	fragm	MAE	materiaal	kenmerken	object	datering
KA8	3				1	baksteen	21,5 x 10,5 x 5,3 cm	profielsteen	1890-1900
KA8	1	1	1		1	metaal: koperlegering		duit	1690
KA8	4	3	3	2		stucwerk		monster	1890-1900
KA8	2		5		1	baksteen	22,5 x 11 x 5,5 cm	baksteen	1700-1725

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten)

Overzicht van verschenen titels

ISSN: 1872-5139

In druk verkrijgbaar via Stadsboekwinkel Amsterdam en www.halos.nl

Als PDF verkrijgbaar op www.bma.amsterdam.nl

AAR 1		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>Wonen aan een wagenplein. Archeologische opgraving Haarlemmerplein (2005)</i> , Amsterdam 2006
AAR 2		Gawronski, J. en R. Jayasena, <i>Tweede Kostverlorenkade. Inventariserend veldonderzoek (2006)</i> , Amsterdam 2006
AAR 3		Gawronski, J., S. Dautzenberg, J. Veerkamp, <i>Verschansen achter vuilnis. Inventariserend veldonderzoek Amstelstraat (2006)</i> , Amsterdam 2007
AAR 4		Gawronski, J. en R. Jayasena, <i>Scherven uit de Pottenbakkersgang. Archeologische opgraving Westerstraat (2003)</i> , Amsterdam 2007
AAR 5		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>In de schaduw van de VOC. Archeologische opgraving Rapenburg (2005)</i> , Amsterdam 2007
AAR 6		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>Beerputten en bedrijvigheid. Archeologische opgraving Konijnenstraat (2003)</i> , Amsterdam 2007
AAR 7		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>Zerken en graven in de Nieuwezijds Kapel. Inventariserend veldonderzoek Rokin (2005)</i> , Amsterdam 2007
AAR 8		Gawronski, J. en R. Jayasena, <i>Opgraving van een mikwe in de Nieuwe Synagoge. Jonas Daniël Meijerplein (2006)</i> , Amsterdam 2007
AAR 9		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>De Hallen. Inventariserend veldonderzoek Bilderdijkkade (2006)</i> , Amsterdam 2006
AAR 10		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>Een fontein in de Buitensingel. Archeologische begeleiding Leidseplein (2006)</i> , Amsterdam 2006
AAR 11		Gawronski, J. en R. Tousain, <i>Diemen Tolbrug. Inventariserend veldonderzoek Muiderstraatweg (2006)</i> , Amsterdam 2008
AAR 12		Gawronski, J. en R. Tousain, <i>Boezemgemaal Halfweg. Inventariserend veldonderzoek Wethouder van Essenweg (2006)</i> , Amsterdam 2007
AAR 13		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>Frans Ottenstadion. Inventariserend veldonderzoek Amstelveenseweg (2004)</i> , Amsterdam 2007
AAR 14		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>Archeologisch opgraving Vijzelstraat (2004)</i> , Amsterdam 2007
AAR 15		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>Aanplempingen in het IJ. Archeologische opgraving Martelaarsgracht (2003)</i> , Amsterdam 2007
AAR 16		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>Schuilkerk de Papegaai. Archeologische Opgraving Kalverstraat (2004)</i> , Amsterdam 2008

Colofon

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 16
Amsterdam 2008
ISSN: 1872-5139

Redactie:	Jerzy Gawronski
Tekst:	Jerzy Gawronski, Ranjith Jayasena, Jørgen Veerkamp
Veldwerk:	Ron Tousain, Jørgen Veerkamp
Tekeningen:	Ranjith Jayasena, Lidewij de Leeuw
Foto's:	Wiard Krook, Jørgen Veerkamp
Vondstverwerking:	Ron Tousain, Jørgen Veerkamp
Vondstdeterminatie:	Ron Tousain, Jørgen Veerkamp

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2008

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.